

DAVID AYALON, *Gunpowder and firearms in the Mamluk Kingdom, a challenge to a Mediaeval Society*, London 1956, XVII+154 sahife.

Kudüs'te *Hebrew University*'de Yeniçağ'da Yakın-doğu tarihi profesörü olan D. A. Memlûk devleti siyasi ve sosyal yapısı üzerinde yeni tedkiklerle dikkati çekmektedir (daha önce şu mühim tetkikleri çıkmıştır: *Peşclavage du Mamelouk*, Kudüs 1951, ve, *Studies on the structure of the Mamluk army*, BSOAS, vol. XV ve XVI). Elimizdeki kitap, müellifin Memlûk askerî cemiyeti ve ordusu adlı basılmamış kitabının bir bahsini teşkil etmektedir. Giriş kısmında meselenin bugünkü durumunu ve kaynakları gösterdikten sonra müellif, eserini şu bahslere ayırmıştır: 1. Memlûk devletinde ateşli silâhların kullanıldığı ilk zamanlar, 2. Çağdaş kaynaklarda ateşli silâhlar ve barut için kullanılmış istilâlar, 3. Ateşli silâhlar istimaline karşı Memlûk askerî cemiyetinin davranışı. Eserin sonunda iki zeyil vardır: I. Ateşli silâhlara dair teknik bilgi, II. Osmanlılar tarafından ateşli silâhların istimaline dair eski kayıtlar. Bu ikinci zeyil, Osmanlı tarihinin tanınmış otoritesi Profesör P. Wittek tarafından yazılmıştır.

D. A. ateşli silâhlara, Yakın-doğu'nun tarihinde, bölgenin mukadderatını tâyin eden başlıca bir âmil gözüyle bakmaktadır. Evvelâ, İslâm âlemi ile Hıristiyan âlemi arasında uzun mücadelenin seyrinde büyük rolü, sâniyen bizzat İslâm âleminin içinde bu silâhların kabulüne karşı muhtelif davranışlar bakımından konu ayrıca ele alınacak ehemmiyette görülmüştür. Kısaca ifade etmek lâzım gelirse, hıristiyan milletler ateşli silâhlar sayesinde önünde durulmaz bir askerî üstünlük kazanmışlar ve İslâm âlemini tehlide başlamışlardır. Memlûkler bu tehdidi, Kızıldeniz'den taarruzda bulunan Portekizliler karşısında hissetmişlerdir. Fakat onlar, bilhassa Osmanlıların ateşli silâhlar bakımından üstünlüğü neticesinde katî hezimetle duçar olmuşlardır. Bununla münasebettar olarak müellif şu meseleleri aydınlatmağa çalışmaktadır: 1. İslâm memleketlerine ateşli silâhlar ne zaman girmiştir, Memlûklerde nasıl bir inkişaf seyri takib etmiştir, 2. Osmanlılar ateşli silâhlarda Avrupa'ya karşı koyabilecek bir duruma geldikleri ve müslüman komşularına başlıca bu silâh sayesinde galebe çaldıkları halde, Memlûkler niçin intibak kabiliyeti göstermemişlerdir, bunun sebepleri nelerdir? A. D. bilhassa bu ikinci meselenin aydınlatılmasına çalışmakta, ateşli silâhların İslâm memleketlerinde teknik inkişafı ile değil, suvariliğe dayanan Memlûk askerî idare sınıfının, ateşli silâhların kabulüne karşı mukavemetinin tarihi-içtimai âmilleri ile meşgul olmaktadır (Bununla beraber teknik durum hakkında kitabın sonuna eklediği zeyil, bu bahiste kaynakların esasen çok kısır bulunduğunu ortaya koymuştur. Mamafih müellifin baş vurmadığı başka nevi kaynaklar, meselâ minyatürler, bulunduğunu sanıyoruz. Türkçede *silâhşornâmeler*, meselâ *Firdevsî-i Rûmî*'ninki, İstanbul Belediye küt. no. 355, silâhlar hakkında mühimdir).

D. A. başlıca iki kaynak gurubuna dayanmaktadır: *Furûsîya* risâleleri (bunlardan İstanbul kütüphanelerinde olanlar H. Ritter tarafından tanıtılmıştır: *Der Islam*, 1929, 116-154) ve Arap vekâyinâmeleri. Birinci grup, esas itibarile süvarilik ve ananevi silâhların kullanılması konusile meşgul olduğundan ateşli silâhlar

bahsinde cüzî malûmat ihtiva etmektedir (Türkçede yukarıda adı geçen *silâhşor-nâme* ve Nasûh Matrakçı'nın *Tuhfet'ul-guzzât* adlı kitabı aynı kategoriye sokulabilir). Müellif, konusu için en zengin kaynak olarak Memlûk devleti dahilinde yazılmış vekâyinâmeleri buluyor ve eserini başlıca İbn Tagribirdi, İbn İyâs İbn Zunbul ve İbn Tûlûn'un kayıtlarına dayandırıyor.

İtalyan kaynaklarının da bu konuda ehemmiyetli kayıtlar ihtiva edebileceğini, Sagredo'dan naklettiği bir not (s. 126 not 212) ispat etmektedir. Fakat asıl Osmanlı kaynakları konu için ehemmiyetli görünmektedir. D. A. bu gruptaki kaynaklardan bazılarını incelemek fırsatını bulmuştur (hususile Osmanlı fethinden önceye ait bir çok askerî, idarî ve malî müesseseleri gösteren H. 931 tarihli Mısır Kanun-nâmesi, Ö. L. Barkan tarafından neşri, *Kanunlar*, s. 354-387). D. A. nin kitabı bu konuda Osmanlı kaynaklarının sistematik tetkikinin ne kadar lüzumlu olduğunu ortaya koymuştur. Aşağıda D. A. nin tetkikini hulâsa ederken Osmanlı kaynaklarından konuyu doğrudan doğruya ilgilendiren, fakat onun gözünden kaçmış olan bazı kayıtları işaret edeceğiz.

Tedkikatın bugünkü haline göre, ateşli silâhların ilk defa kullanılması İslâm memleketlerinde olmamıştır. Batıda topun kullanılmasına dair en eski mevsûk haber, 1325 yıllarına rastlamaktadır. Memlûklerde topun, yani *midfa*'ın kullanılışı hakkında da en eski mevsuk haber 1365-1376 yılları arasındadır. Top ancak 1390 dan sonra en çok zikredilen silâhlar arasında görünür. D. A. ye göre Memlûklerde topun varlığı herhalde Osmanlılardan altmış yıl kadar öncedir (P. Wittek'in tetkikine dayandırılan bu fikrin münakaşası aşağıda).

Müellif, haklı olarak yapılacak en mühim işin, kaynaklarda ateşli silâhlar için kullanılan istilâhların doğru olarak tâyin ve tesbiti olduğunu söylemekte ve tedkikine buradan başlamaktadır. İlk zamanlarda kullanılan çeşitli istilâhlar arasında nihayet *midfa*' an-naft ve *mukhulat an-naft*, yahut onların kısaltılmışı olan *midfa*' ve *mukhula* tâbirleri yerleşmiştir. *Naft* kelimesi ise, barut ve ateşli silâhlar için umumi bir tâbir olarak Memlûk devletinin sonuna kadar yaşamıştır. *Naft*, ateşli silâhların kabûlünden önce *yunan-ateşi* için kullanıldığından, D. A. bu tâbirin 14. asır yarısından itibaren ateşli silâhlara âlem olduğunu ispata çalışmakta ve bu tarihten sonra kaynaklarda nerede *naft* kelimesi geçiyorsa, bunun ateşli silâh veya barut mânasında alınması lâzımgeldiği fikrinde bulunmaktadır. D. A. bu noktada kaynakları dikkatle karşılaştırarak oldukça ikna edici bir neticeye varmıştır. Yunan-ateşi mânasında *naft* haçlılarla yapılan muharebelerde yürür-kule (*burc mutaharrik*) ve *dabbâbelere* karşı yakmak için kullanılırdı. Bu silâhların istimalden düşmesiyle yunan-ateşi (*naft*) pek nâdir kullanılır olmuştur.

D. A. topun başlangıçta *mançanik*'in yardımcıları gibi kullanıldığını, sonra galiba 15. asrın birinci yarısından itibaren *mançanik*'in yerini almağa başladığını işaret etmiştir. Burada şunu ilâve etmek isteriz ki, Doğu'da ateşli silâhların yayılışı meselesini daha geniş bir zaviyeden incelemek gerekir. Timur ordusunda ve Kazan'da ateşli silâhlar kullanıldığına dair A. . M. Belenickiy ve V. V. Movrodin'in yaptıkları incelemeler (bk. A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve inhitatı*, çeviren Hasan Eren, İst. 1955, s. 241) pek dikkate değer.

Top, Memlûklerde ilk defa geniş ölçüde 1389/1390 yıllarında Bar kuk, Mintaş ve Yalbuga arasında taht için yapılan savaşlarda kullanılmıştır. Memlûkler topu daima muhasara savaşlarında kale müdafaası veya kaleyi döğmek için kullanmışlardır. Meydan muharebelerinde sahra topu olarak kullanıldığına dair müellif bir misal tesbit edebiliyor, o da, bu silâhdan meydan harbinde kendilerine karşı âzamî istifade etmiş olan Osmanlılara karşı verdikleri son harp, Reydâniye'dir. Yalnız işaret edelim ki, orada da toplar, toprak istihkâmlara yerleştirilmiş olup hakikî sahra topunun manevra kabiliyetini gösterememiş ve yandan hücum eden Osmanlılara karşı cephe değiştirememiştir. D. A.nın tesbit ettiğine göre, tüfek (bir dayanağa konarak atılan ve piyade tarafından kullanılan *harquebus*) Memlûklerde 1489-1490 tarihine doğru görünür. Başlangıçta kurşuna, *bunduk rasâs* ve tüfeğe *bundukiya* adları takılmış, sonra her ikisi tüfek için kullanılmıştır. An-Nâsir Muhammed (1459-1498) ilk defa tüfekte mücehhez zencî birliği teşkil etmiş ve bunlara kendi huzurunda talimler yaptırmış ve fazla mevki vermiş olduğu için Memlûklerin kin ve nefretini çekti; evvelâ bu zencilerin başı olan Faracallah'ı öldürdüler, bu birliği lağvettirdiler, sonra da Sultanı katlettiler. Fakat bir taraftan Osmanlı tehdidi, öbür taraftan Portekizlilerin taarruzları karşısında Al-Gavrî, bu birliği başka bir ad, *at-tabaka al-khâmisa* adı altında ihya etmek mecburiyetini duydu. Bu birliğe zencileri değil, *awlâd an-nâs* adile anılan memlûk oğullarını aldı. Asıl memlûkler hiçbir zaman ne topçu ne de tüfekçi olmağa tenezzül etmediler

Al-Gavrî, Osmanlı ve Portekiz tehditleri karşısında Memlûk askerî kudretini ihya etmek zaruretini hissettiği zaman, ateşli silâhla mücehhez birliği yeniden kurmakla ve top dökümünü büyük ölçüde arttırmakla kalmadı, asıl faaliyeti ananevi Memlûk suvariliğini takviye etmek ve *furûsiya* talimlerine birinci derecede ehemmiyet vermek oldu. Ateşli silâhlar kullanan birliklere daima, az maaş alan, küçümsenen aşağı derecede bir askerî grup gözüyle bakıldı, asıl Memlûkler hiçbir zaman ateşli silâhları kullanmak istemediler. Al-Gavrî de nihayet Memlûklerin menfî tavri dolaşısile 1514 de *at-tabaka al-khâmisa*'yı resmen ilga etti. Fakat Portekizlilere karşı bunları idame etmek mecburiyetinde kaldığını gördü. Hintt ticaret yolunu kesen, Kızıldenize giren ve Mekke ve Medine'yi tehdiye başlayan Portekizliler karşısında Memlûk Sultanı hattâ Osmanlılardan yardım dilemek mecburiyetini duydu. Bu konuda çok hassas olan Venediklilerin verdiği haberlere göre, 1410 tarihinde Osmanlılar, Memlûklerin elçi göndererek top ve gemi taleplerine derhal cevap vermeğe çalışmışlardır. 1509 da Portekizlilerin Hint okyanusunda Memlûk donanmasını imha etmeleri, Mısır sultanını cezrî tedbirler almağa sevketmiştir. Bu deniz harbine iştirak etmiş olan Mısır topçuları düşman kadar mehâret sahibi değildiler. Osmanlı sultanına başvurulması bu fevkalâde şartlar altında yegâne çare olarak görülmüştür. Kayda değer ki, *at-tabaka al-khâmisa*'nın teşkili de aynı 1510 yılına rastlar. II. Bayezid otuz gemilik kereste, üçyüz top ve sair gemi levâzımı tahsis etti (Priuli'den naklen J. W. F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs*, Urbana 1942, s. 32-33). Mısırlılar, bu malzemeyi Rodos şövalyelerinin taarruzu yüzünden alamamışlardır. Bununla beraber, Arap tarihçisi İbn İyas 1511 Ocak ayında Mısır'a Osmanlılardan 400 top, 40 kantar barut ve bir miktar bakır yardımı geldiğini kaydetmiştir. 1513 de Süveys'te yapılmakta olan donanmayı muhafaza için Kahire'den oraya *at-tabaka al-khâmisa*'ya mensup 300 tüfekçi (*rumât b'il bundûq ar-rasâs*) gönderilmiş, müteakiben

aynı zümreden yeni kuvvetler sevk edilmiştir. 1515 de Portekizlilere karşı ikinci büyük deniz seferine *at-tabaka al-khâmisâ*'dan 600 er iştirak etmiştir. Arap kaynaklarına göre, hepsi 6000 kişi olan sefer heyetinin kumandanı Salmân adlı bir Osmanlı idi (D. A. s. 80). İstanbul'da Topkapı Sarayı Arşivinde Memlûklere Osmanlı yardımı hakkında bazı vesikalar zuhur etmiştir. H. 918 Muharrem ortaları (29 Mart-7 Nisan 1512) tarihli ve Mehmed b. Abdulla h imzalı bir mektupta (no. E. 6472, bir paşaya, büyük ihtimalle kapudan-paşaya yazılmıştır) deniyor ki: "Bendenizi Sultan hazretleri 'azze nasruhu sefer-i 'amirelerine kapudan nasb edüb cânib-i Hind'de hurûc eden Frenc-i mahzûlün kam' ve kaside binâ olunan gemilerin mâ lâbud olan esbâbların ihzâr etmek için irsâl ettiler. . . bundan evvel reis Hâmid ve Hasan bendeleriniz bu diyâre gelicek.." Daha önce de Ahmed oğlu Aydın Çelebi'nin gelmiş olduğu kaydedilmiştir. Mısır sultanı, hizmeti geçmiş olan Hâmid reise münasip bir dirlik verilmesi için Padişaha arz edilmesini istemektedir. Şunu da ilâve edelim ki, Fatih devrine ait Antalya gümrük kayıtları bu limandan her zaman Mısır'a büyük ölçüde kereste, tahta, demir, zift sevk edildiğini ortaya koymaktadır. Gemi ve top dökümü için zaruri olan bu maddelerin, muhâsama halinde, Osmanlı Padişahı tarafından ihracı menedilebilirdi. Bu suretle Memlûkların harb gayretleri için Osmanlılara ne derece tâbi buldukları anlaşılabilir. Osmanlı sultanının yardımları, onun müslüman Arap âleminde İslâmın hakiki koruyucusu şöhretini kuvvetlendirmekte idi. D. A. Memlûkların, Timurlenk'in taarruzlarıyla 15. asır sonlarında başlayan Osmanlı harpleri arasında uzun müddet harici bir tehdiye maruz kalmadığını kayd ve bunun, askerî bakımdan Memlûkların gevşemesine yol açtığını işaret ediyor. Arap memleketlerinin haçlı tehditlerinden kurtulması, başlıca Osmanlıların hıristiyan âlemine karşı giriştikleri muvaffakiyetli gazâ faaliyetine bağlıdır. Bunun neticesinde hıristiyan âlemi, artık eskiden olduğu gibi, Mısır veya Kudüs'e taarruz tehditlerinde bulunmaktan vaz geçmek zorunda kalmıştır. Osmanlılar sayesinde Mısır'ın hissettiği bu emniyet hakkında şu misal kayde değer: 1456 da Papalığın bir haçlı donanması teşkili için gayretlerle münasebettar olarak Mısır'a şu haber geldi: Frenkler Rûm'daki sahillerden İskenderiye ve Dimyat'a kadar bütün kıyılara taarruz niyetile 300 gemi yapmışlardır. Sultanın yakınında bulunan vakanüvis İbn Tagribirdi'ye göre Sultan bu haberlere ehemmiyet vermedi (*Hawâdith*, II, s. 298-299). A. S. Atiya (*the Crusade in the later Middle ages*, London 1938) haçlı seferlerinin bu yeni safhasında Osmanlıların oynadığı role bir dereceye kadar temas etmiştir. Osmanlılar, İslâm âlemi içindeki bu mühim mevkilerinden haberdar idiler ve bu mevkii mümkün merteye siyasi gayeler için istismara çalışıyorlardı. Fatih, İstanbul fethinden sonra Mısır sultanına yazdığı mektupta "ihyâ' nask al-hâc" vazifesini Mısır Sultanına bırakıyor, kendisi "tachîz ahl al-gazw w'al-cihâd" vazifesini benimsiyordu (bk. Feridun beğ, *Münşeât*, I, s. 236). Kızıl-deniz tarafından birdenbire Portekizlilerin taarruzu karşısında şaşalayan Memlûk sultanı, ister istemez Osmanlı sultanına müracaat ettiği zaman, Osmanlıların İslâm âlemi içinde yerini resmen itiraf etmiş oluyordu. Memlûk ülkelerinin Osmanlı hâkimiyeti altına bir darbeye düşürülmesi ve Mekke şerifinin hemen Osmanlı Sultanını tanıması, yalnız ateşli silâhlar bakımından Osmanlıların haiz olduğu üstünlükten ileri gelmiş değildir, bunda bilhassa, İstanbul fethindenberi Osmanlıların İslâm âlemi içinde takarrur eden müstesna durumları şüphesiz büyük rol oynamıştır. D. A. ye göre

esasen Osmanlıların, Hıristiyan âlemi karşısında Memlûklerden daha başarılı mu-kavemeti de ateşli silâhları benimsemiş olmalarından ileri geliyor. Bunun başlıca âmillerden biri olduğu muhakkaktır. Fakat Osmanlı arşivlerinden gelen zengin malzeme bugün bize, başka âmillerin daha esaslı bir rol oynadığını göstermektedir. Balkanlarda Osmanlı muvaffakiyetlerinin asıl sırrı, ateşli silâhlarda değil, Osmanlı vergi sistemi, sosyal politikası, din siyaseti ve merkezî otoritenin getirdiği gayri şahsi hukukî idarede aranmalıdır. Haçlılar, Balkan milletlerinin isyanını 14. ve 15. asırlarda dahi plânlarında esaslı bir âmil olarak hesap etmektedirler (bk. B. de La Broquière, *Voyage d'Outremer*, 265). Fakat bu gerçekleşmemiştir. Bir kelime ile, gerek Memlûklere gerekse hıristiyan âlemine karşı Osmanlı başarılarını incelerken ateşli silâhları birinci âmil saymak mübalagalıdır. Portekiz taarruzu karşısında çaresiz kalan Memlûklere Osmanlıların ateşli silâh yardımı yaptığı bir tarihî hakikattir. Fakat çok geçmeden Memlûkler, Osmanlı taarruzu karşısında kalacaklardır. O zaman onlar, ateşli slâh yardımını Batı hıristiyan âleminden istemiş görünmektedirler. Osmanlılara karşı Memlûklerin hıristiyan devletlerle işbirliği teşebbüsüne ait daha eski misaller de vardır (Fr. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München 1953, s. 261). D. A. Avrupa tesiri üzerinde şüphe olmadığını işaret ederek Memlûkler için çalışan yalnız bir Avrupalı top ustasının adı malûm olduğunu (Dominico) kaydediyor (İbn İyâs'dan naklen, s. 138). Yavuz Selim, oğlu Süleyman'a gönderdiği Mısır fetihnâmesinde yakalanan esirlere atfen şu malûmatı vermiştir: (Ferîdun beğ, I, s. 428): "Mağhûr-i mezbûr (Tomanbay) küffâr-i hâksârdan yarar topcular getirtüp 'Âdiliye nâm 'imâretin önünde bir tavil ve 'arız hendek kazdırıp 'umku dahi kemâl mertebe mübâlaga üzere olup ve çıkan toprağını metris edinüp ve iki yüz kıt'a sengin toplar câ-be-câ hâzır ve müheyâ eyleyüp ve alayını etrafında tertîp edüp gaddârlık üzere imiş". "Frengistan'dan gelmiş topcular ve tüfekçiler" (Ferîdun, s. 484). (Tomanbay'ın bu harb nizamı hakkında Arap kaynaklarının verdiği bilgi D. A. tarafından hulâsa edilmiştir, s. 83-85). Rodos hâkiminin tüfenk ve barut gönderdiği, Avrupa'dan top geldiği İbn İyâs ve Sagredo tarafından da yazılmıştır (D. A. not 212). Memlûklere karşı kazanılan Merc Dâbık ve müteakip savaşlarda ateşli silâhların katî bir rol oynadığı hakkında Arap kaynaklarındaki kayıtları Osmanlı kaynakları tamamile teyit etmektedirler (Frîdun beğ, I, s. 427, 439, 479, 484-485, Sa'deddin, II, s. 335, 359). Reydâniye muharebesinde Selim, Tomanbay'ın toplarla takviye ettiği istihkâmlara cepheden taarruz etmiyerek sağ tarafa kuvvetlerini kaydırıp ve oradan taarruz etti, bu yüzden Mısır sultanı ancak sağ koldaki toplarını, kullanabilmiştir (Sa'deddin, II, s. 355). İdrîs-i Bidlîsî'nin kaleminden çıkan fetihnâmede (Ferîdun beğ, I, 441) düşman tarafından atılan topların Osmanlı askerinden bir tanesini bile yaralamadığı iddia olunmaktadır. Aynı fetihnâmede Memlûkler tarafında zikir geçen *zengiyân*, An-Nâsır Muhammed'in zencilerden kurduğu tüfekçi bölüklerinin bakiyesi olmalıdır.

Memlûklerden evvel Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan da Osmanlılara karşı ateşli silâhlar teminine çalışmış, bunun için Venedik ve Roma'ya elçiler göndermiş, fakat Venedik tarafından gönderilen ve 1473 baharında Karaman sahillerine gelen silâhları ve bunları kullanacak hıristiyan askeri almak üzere bu

tarafa kuvvet sevkine fırsat bulamamıştır (bk. W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Türkçe ter. T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1984, s 52-55.). Memlûklerin, top ateşinden istifade ederek 1472 de Uzun Hasanı, Bira (Birecik) kalesi önünde mühim bir mağlubiyete uğrattığını da burada işaret edelim (İdris-i Bidlisi, *Heft Behişt*, Nurosmaniye nüshası, no. 3209, varak 459, orada Mısırlıların top ve tüfek kullandıkları tasrih edilmiştir). 1473 Ağustosunda Otlukbeli (Başkent) te Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed arasındaki savaşta ateşli silâhların kullanılmasına meydan kalmadan Osmanlı suvarisi ve piyadesi galebeyi temin etmişlerdir. İbn İyâs (D. A., s. 60) Çaldıran meydan muharebesinin Osmanlılar tarafından bilhassa 12 bin tüfekli asker sayesinde kazanıldığını kaydetmektedir. Bunlar yeniçerilerdir ve adetleri bu tarihte bu miktardadır. Fakat hepsi tüfekli değildi. II. Bayezid Memlûk orduları karşısında uğradığı müteaddit başarısızlıktan sonra ordusunu ıslâh ederek yeniçerilerin miktarını arttırmış ve silâhlarını ıslâh etmiş, topçuyu büyük ölçüde takviye etmişti. Ch. Schefer tarafından basılmış *Petit traité de l'origine des Turcs* mukaddimesinde (S. LVIII) bu malûmat 1503 yılına aittir, 1496 da yeniçerilerin miktarı 8 bindi (aynı eser, s. XVI). Şu nokta da kaydedilmelidir: 15. asırda Osmanlı ordusunun büyük ekseriyeti ok, yay, kılıç, gürz, mızrak gibi ananevi silâhlarla mücehhez askeri birliklerden mürekkepti. Bunlar arasında da sipahiler, ordunun beşte üçünü teşkil etmekte idi. Fatih, imperatorluğunu kurmak için mahalli senyörlerin ve hanelerinin sığındığı kaleleri yıkmak ve almak mecburiyetinde olduğundan ekseri harbleri bir muhasara harbi olmuş, topçu, onun devrinde Osmanlı ordusunda büyük bir ehemmiyet kazanmıştı. Bununla beraber bütün 15. asır boyunca Osmanlı ordusunun belkemiğini sipahiler teşkil etmiştir. Yeniçeriler, onun devrinde beş binden 12 bine çıkmış, sonra sekiz bine indirilmiştir. Osmanlı harb düzeni, Memlûklerde olduğu gibi ananevi Türk-Mogol taktiki olarak devam etmekle beraber, 15. asrın birinci yarısında Macarlarla yapılan savaşlar neticesinde "*Tabur cengi*" denilen taktik de öğrenilmişti. Merc Dâbık muharebesinde bu harb düzeni tatbik edilmiştir: Askerin önü ve arkası arabalarla ve ordunun ağırlığı ile kapatılarak bir "*hisâr-i âhenîne*" benzemiş, Al-Gavri bu görülmemiş harb nizamını müşahede edince kalbine endişe girmiş. Osmanlı müverrihi burada Memlûk askerini *çingene süvarisi* sıfatile küçümsyerek kaydetmiştir. Al-Gavri, top ve tüfek ateşinden korunmak için Osmanlı ordusuna cenahlardan saldırdı (Sa'deddin, II, s. 334-335).

D. A. müteakiben Tomanbay'ın Reydâniye muharebesinde ilk defa *top arabaları* kullanmasını mühim bir yenilik saymakta ve bunun doğrudan doğruya Osmanlılarla savaşın bir neticesi olduğunu işaret etmektedir. İbn Tûlûn (D. A. s. 126 not 206) Osmanlı top arabalarını hayrete şayan şeyler olarak tafsilâtle tasvir etmiş, bunların zincirlerle birbirine bağlanmış olduğunu ve müstahkem bir sur manzarası arzettiğini söylemiştir. 15. asır Osmanlı kaynakları Hunyadi Yanoş'un ordusu karşısında aynı hayret dolu tasviri bırakmışlardır (Meselâ bak. *Oruc tarihi*, Fr. Babinger neşri, s. 63, Varna harbine ait yeni bulunmuş bir kaynak olan *Gazavâtname-i Sultan Murad*'da daha tafsilâtlı bir tesvir vardır. Bu *tabur cengi* hakkında bak. aşağıda). Hulâsa, Merc Dâbık'ta ezici Osmanlı zaferi, Memlûklere birdenbire hasmın silâhlarını ve harb taktikini kabul etmek zaruretini anlatmış, Tomanbay derhal bunun tatbikine girişmiştir. Fakat D. A.nın işaret ettiği gibi o, çok kalmıştı.

D. A. nın eserinde en dikkate değer bahis, Memlûk idare sınıfının ateşli silâhlar karşısında davranışını belirten ve bunun sebeplerini tahlil eden kısımdır. Bu konuda bilhassa İbn Zunbul'un dikkate değer bilgi sağladığı görülmektedir. Esasen gerek o gerekse İbn İyâs, bu sınıfın sözcülüğünü etmektedirler. Yeni silâhların kabûlüne karşı muhalefetin sebeplerini ince bir tahlile tâbi tutan müellif başlıca şu noktaları tesbit etmiştir: 1. Suvarilik, Memlûk askerî idare sınıfını raiyyetten ayırd eden başlıca bir vasıf, bir üstünlük nişanesi ve imtiyaz sayılıyordu. Çoğu Karadeniz kuzeyindeki memleketlerden gelmiş olan Memlûklerin, ata ve oka bağlılıklarını step ananesine bağlayabiliriz. 2. O zaman ateşli silâhlar piyade olarak kullanılabilir, 3. Memlûkler, daha üstün silâhlarla mücehhez yeni bir askerî grupun kendilerine rakip olacaklarını görmüşlerdir. Böyle bir askerî birlik teşkili zaruri görüldüğü zaman da bunların kendilerinden daha aşağı bir içtimai mevkide kalmasına dikkat etmişlerdir.

Bu içtimai ve psikolojik âmiller tesiri altında olarak durumlarını haklı göstermeğe yarayacak bir takım müeyyideler de bulmuşlardır. Bu meyanda, 1. Ateşli silâhların, İslâm ananesine aykırı, peygamberin sünnetine muhâlif olduğu iddia edilmiştir, 2. Ateşli silâhlar kâfir icadı hâinâne bir silâhtır, 3. Ateşli silâhlar korkaklara mahsus silâhlardır. Şecaate, askerî şerefe ve meziyetlere yer vermez. Hâince kullanılır. Bu sebeple bilhassa müslümanlara karşı kullanılmasını günahtır. Aynı psikolojinin ve iddiaların Anadolu'da Osmanlı ateşli silâhlarından yılmış ve ananevi Türk savaş usullerine bağlı kalmış olan Türkmen muhitlerinde kendini gösterdiğini ve muhtelif halk destanlarında kuvvetle ifade edildiğini biliyoruz (bk. P. N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1930). Öbür taraftan 18. asırda mütakâmil silâhlarla mücehhez yeni askerî birlikler teşkili teşebbüslerine karşı, grup şuuru ile hareket eden yeniçerilerin dinde mesnet aradığı ve ananevi nizamın mümessili gibi hareket ettiği burada hatırlanabilir, ve faydalı bir mukayese mevzuu teşkil eder.

D. A. kitabının sonunda Osmanlılarda ateşli silâhların kolayca yerleşmesi ve tekâmülü mümkün olduğu halde Memlûklerin buna niçin muvaffak olamadıklarını daha geniş bir çerçeve içinde ele alarak bu iki İslâm memleketini mukayese etmektedir. Ona göre, 1. Memlûkler 1400-1490 yılları arasında dışarıdan ciddi bir taarruzla karşılaşmamışlar, halbuki Osmanlılar hıristiyan milletlerin daimî tazyik ve meydan okumaları karşısında silâhlarını mütemediyen geliştirmek zorunda kalmışlardır, 2. Ateşli silâhlar alındığı zaman Memlûkler umumi inhitat halinde idi, halbuki Osmanlılar yükselme devrinde idi, 3. Osmanlı devletile Memlûkler arasında bünye farkı mühim rol oynamıştır. Memlûklerde Sultanın, Osmanlı hükümdarı kadar mutlak bir iktidarı yoktu. Islâhatı kabul ettirmesi o kadar kolay değildi: Memlûkler, muayyen liderler etrafında ayrı gruplar teşkil ettiklerinden ve Sultan bizzat kendisi onlar tarafından seçilmiş bir memlûk olduğundan bu grupların temayüllerini hesaba katmak zorunda idi. 4. Memlûk iktisadiyatı 15. asırda inhitat halinde idi, büyük masraflar istiyen islâhat yapmak kolay değildi. Ayrıca, Osmanlılar zengin madenlere sahip oldukları halde Memlûklerin ülkesi bu bakımdan çok fakirdi. A. D. Osmanlıların 14. ve 15. asırlarda iktisadi durumları hakkında, belki bizim *Belleten*'de yayınladığımız bir yazıda (sayı 60, 1951, s. 629-690) bazı ipuçları bulabilirdi. O zamandanberi yaptığımız tetkikler, Osmanlı devletinin bilhassa iktisadi-

malî bakımdan o zamanki dünyada ileri bir seviyeye eriştiği kanaatını takviye etmiştir. 1481 de Fatih Sultan Mehmed'in hazinesinde hazır olarak takriben iki buçuk milyon altın ve 48 milyon gümüş akça vardı (Topkapı sarayı arşivi, vesika no. E. 9713). Osmanlı devleti herhalde büyük teşebbüsleri finanse edebilecek kudrette idi.

Suvarlığın, hâkim sınıflarla asillerin, başka ifade ile askerî sınıfın başlıca ayırd edici vasfı olması, Asya ve Avrupa tarihinde mühim meselelere bizi götürür. A. D.nin işaret ettiği gibi, Euroasia steplerindeki atlı-muharip kavimlerin bu meseledeki rolü ise, hayli münakaşa edilmiştir. Burada yalnız kaydedelim ki, Osmanlılarda 15. asırda sipahi (timarlı sipahi) mümtaz askerî sınıfı teşkil ederdi. Mükâfatlandırılmak istenen yeniçeriler ve diğer Padişah-kulları timarlı sipahi sınıfına çıkarılırdı. Başka mühim bir nokta da bu devre ait resmî tahrir defterlerinde, fethedilen memleketlerdeki asil sınıf, askerî hâkim sınıf mensuplarının *sipahi* adı altında zikredilmesidir. Raiyyetin sipahi sınıfına alınmaması ve timar verilmemesi imperatorluğun en mühim temel kanunlarından biri idi. 16. asırda Osmanlı devletinin bünyesinde de mühim tahavvüller olduğu muhakkaktır. Habsburgların ağır piyadesile karşılaşan Osmanlılar, sipahilerin bir iş göremediğini müşahede ederek piyade, yani yeniçeri miktarını arttırmışlardır. 1531 de Venedik elçisi A.Venier şöyle yazıyordu: "Sultan her zamanki askerine ulûfe ile 50 bin piyade askerî ilâve etmiştir. Bu hareket, Sultan Süleyman'ın hıristiyan askerine karşı koymak için piyâdeye ihtiyac olduğunu fark etmesinden ileri gelmiştir" (*Calendar of State Papers, Venice...*, vol. IV, London 1873, vesika 1011). Buradaki 50 bin adedi şüphesiz mübâlagalıdır. Fakat Osmanlıların tüfenkle mücehhez piyadeyi, yani yeniçeriyi, hangi zaruret altında arttırdığını ifade etmesi bakımından dikkate değer. Sipahi sınıfında hoşnutsuzluk ve tecezzi yine 16. asırda başlamıştır ve şüphesiz devletin askerî kuvvetlerindeki bu bünye değişikliğile doğrudan doğruya ilgilidir. Diğer taraftan raiyyetin sipahi sınıfına kabûl edilmesi, Koçi beğ gibi ananevi sistemin üstünlüğüne inananlar tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.

Herhalde Osmanlılarda da askerî bünyedeki değişiklikler, D. A.nin tahmin ettiği gibi, kolay ve meselesiz cereyan etmemiştir. Osmanlı tarihini yakından tanıdıkca bu meseleleri daha iyi kavramaktayız.

OSMANLILAR'DA ATEŞLİ SİLÂHLAR

Prof. P. Wittek, 1389 da Birinci Kosova meydan muharebesi dolayısıyla Neşri'de zikredilen topçu Haydar'm, II. Kosova muharebesinde, 1448 de adı geçen topçu Haydar'la aynı olabileceği ve bu suretle Osmanlılarda topçuluk hakkında en eski rivâyetin şüpheli olduğu noktasında durmaktadır (*Appendix II*, s. 141). O, 1378 tarihli bir vesikanın şehâdetine dayanarak topun, Balkanlara ilk defa Raguzası vasıtasile girmiş olacağı faraziyesini ileri sürmektedir. Prof. Wittek'in gösterdiği gibi, 15. asır ikinci yarısında toplanmış ve tesbit edilmiş olan Osmanlı rivâyetleri bu konuda bizi katî hükümlere götürecektir mahiyette değildir. Netice itibarile o, 1400 den önce Osmanlıların ateşli silâhları kullanmadığını kabul etmek temayülündedir.

Osmanlılar tarafından ateşli silâhların kabûlü meselesini araştırırken iki istikamette yürümek lâzımdır. Evvelâ Osmanlı devleti 14. asır ikinci yarısında başlıca

Balkan milletlerini tâbi hale getirmiş, onların askerlerini ordusunda kullanmış, onlarla sıkı temaslarda bulunmuştur. Şu halde meselemiz için Balakan milletlerinde ateşli silâhlar meselesi ayrıca tetkik olunmalıdır. Bilhassa Orta Avrupa ile sıkı teması olan Sırpların, ateşli silâhların Osmanlılara intikali konusunda mühim bir yer tuttuğu görülecektir. Sâniyen, Osmanlıların erkenden Batı'dan silâh satın almağa başladıkları görülmektedir: XI. Gregoire, 15 Mayıs 1373 de Türklere ve Ulahlara silâh satılmaması hususunda Macar ruhbânına bir yazı göndermiştir (Bratiănu, *l'expédition du Louis I er.*, Revue Hist. du Sud - Est Européen, no 4-6 (1925). Nihayet 14. asır sonunda ateşli silâhların Doğu'da oldukça yayılmış olduğunu (Memlûkler, Kazan, Timurlenk) hatırlamak lâzımdır.

Topun, geniş ölçüde II. Murad devrinde (1421-1451) kullanıldığı muhtelif kaynaklar tarafından teyit edilmektedir. Prof. P. Wittek'in zikrettiği misallere şunları ilâve edebiliriz: Elimize geçen en eski resmî kayıt 1431 tarihinde yazılmış olan Arnavutluk tahrir defterinde (*Sûret-i defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK yayınlarından, Ankara 1954, s. 105-106) bulunmaktadır ve aynen şudur: "Timar-ı Ali veled-i Topçu İsmail, gulâm-i mîr, merhum Sultan zamanından berü yeyügelmiş, elinde merhum Sultan berâtı vardır, ölmüş, oğlu Ali'ye verildi". Bu kayıta topçu İsmail'in en aşağı I. Mehmed devrinde timar tasarruf ettiği âşikârdır. Esasen 1422 İstanbul muhasarasında ve 1424 Antalya müdafaasında Osmanlıların top kullandığı muhtelif kaynaklarca teyit olunduğundan (Wittek, 142), bu silâhın, II. Murad'ın kargaşalık içinde geçmiş olan ilk culûs yıllarında (culûsu 1421) kabul edilmiş olamayacağı, I. Mehmed zamanında ve belki daha önce girdiği meydandadır.

Chalkokondyles'e göre, Selânik muhasarasında (1430), Belgrad muhasarasında (1440), Hexamilion (Kerme) savaşında (1446) Osmanlılar top kullandılar. Bu haberler, Osmanlı kaynakları tarafından da teyit olunmaktadır. Angiolello'ya göre II. Murad, 1448 de Akçahisar (Croia) önünde gayet büyük dört top dökürmüştür (harb meydanında top dökürülmesi hakkında daha eski bir misal 1438 de Hexamilion'da, Neşri, Taeschner neşri, s.169). II. Murad, 1450 seferinde aynı kaleyi yine büyük toplarla döğdü (topları 400 libre taş atıyordu, Fr. Babinger, *Der İslam*, Band 29-2, 1949, s. 226).

II. Murad devrinde muhasaralarda olduğu gibi kale müdafaası savaşlarında da topun geniş ölçüde kullanıldığına dair delillerimiz kuvvetlidir. 1424 Antalya müdafaasında Osmanlıların top kullandıkları malûmdur (Wittek, 142). Aynı mın-takaya ait şu resmî kayıt dikkate değer: "Karye-i Kargu (Manavgat), merhum Sultan Murad Han zamanında Hamza'ya ve topçu Ali'ye ve Hızır'a vermişler" (H. 859 tarihli Teke vilâyeti defteri, Başvekâlet arşivi, Maliye no. 14, 223 b). Gerek Arnavutluk'ta gerekse Teke sancağında rastladığımız timar sahibi bu topçular, oralarda bulunan kalelerde hizmet etmektedirler. II. Mehmed devrinde (1451-1481) mühim kalelerde topçuların yerleştirilmiş bulunduğunu görmekteyiz (H. İ. *Fatih Devri* I, Ankara 1954, s. 156-158.)

Osmanlı ordusunda topun bir sahra topu olarak bulundurulmasına dair bildiğimiz en eski kayıt, 1444 Varna savaşına aittir. Bu ölüm-kalım savaşına Osmanlılar alelacele her türlü kuvvetlerini sokmağa çalıştılar. *Gazavâtname*'ye göre (eser hakkında bak. Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi, cilt VII, sayı 2, 481 vd.) "eğer yeniçeri eğer cebeci ve eğer topçu ve ehl-i timar ve zaîm" orduya çağrıldı. Aynı kaynağa gö-

re ordu, düşmanı karşılamak üzere acele hareket etti ve toplar geride kaldı. Padişah, Danişman-oğluna “*sen var arduumuzdan topları bize yetiştir*” emrini vererek ilerledi. Savaşta Osmanlıların top kullandıkları işaret olunmamıştır. Osmanlı zaferinden sonra düşman çekilirken “*arabaların tabur edüb ve toplar kurub tüfenkicinin hâzır eylemiş idi.*” Taburu muhasara eden Osmanlıların burada da top kullandıklarına dair bir kayıt yoktur (varak 59-60). *Gazavâtnâme-i Murad Hân*'in elimizde ancak muahhar bir nüshası olmakla beraber bu kaynağın, 1444 yılı hâdiseleri hakkında en güvenilir ve mufassal kaynak olduğu meydana çıkmıştır (bak. H. İ., *Fatih devri*, I, s. 8 vd.). Dört sene sonra II. Kosova meydan savaşında Osmanlı tarafında top kullanıldığı hakkında hem Chalkokondyles hem Osmanlı kaynakları şehâdet etmektedirler (Wittek 142-143, fakat Sa 'deddin'den daha eski bir kaynak olarak Oruc, s. 60, 122). II. Murad devrinde *tabur cengi* yapan Macarların mütevâli galebeleri, Osmanlıların meydan muharebelerinde tabur cengini benimseyip ateşli silâhları kullanmasına başlıca bir âmil teşkil etmiş görünmektedir. Zira zencirlerle birbirine bağlanmış arabalar arasında top ve tüfenkle mukabele eden Macarlara karşı Osmanlı süvarisi ve hafif silâhlarla mücehhez piyade bir şey yapamıyordu. *Tabur (Tábor)* kelimesinin Macarca'dan Türkçeye geçtiği kabul edilmektedir (bak. Hasan Eren, Türkçe *istabur* kelimesi üzerine, TDAY, 1956, s. 145-152 ve orada gösterilen J. Németh'in tetkikleri). Zaten Mogolcada *küriyen (küren)* yani “daire halinde dizilmiş arabalar yardımıyla teşkil edilmiş müstahkem ordugâh” ve Türkçede aşağı yukarı aynı mânâda *çapar (çeper)* kelimelerinin mevcudiyeti (bak. H. Eren, mez. mak. s. 150-151) bu savaş tarzının Türklere büsbütün yabancı olmadığını gösterir.

Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı en büyük meydan muharebesi Otluk-beli savaşında ateşli silâhların netice üzerinde başlıca âmil olduğu hakkında Zinkeisen'in ifadesi (Wittek, 143; Zinkeisen 333-335) ihtiyatla karşılanmalıdır. (Zinkeisen'in kullandığı *fetihnâme* tercümesi yanlış olsa gerek. Bizim gördüğümüz beş muhtelif fetihnâmenin hiç birinde buna benzer bir şey yoktur). Savaşın cerayını hakkında yeni ele geçen vesikalar (üç mühim fetihnâme: Türkiyat Mecmuası VI, s. 304; Ankara DTCF, kütüphane İsmail Saip yazmaları no. 305, vesika 3; Topkapı sarayı arşivi no. E. 9196, ve Kemal Paşazade tarihi, TTK yayınları, Ankara 1954, s. 386-387) ateşli silâhların kullanılmasına hacet kalmadan harbin neticesinin belli olduğunu göstermektedirler (karşıla. S. Tansel, *Fatih Sultan Mehmed*, Ankara 1953, s. 322; *Heşt Bihîşt*'te Anadolu piyâde ve azaplarının “top ve tüfek” darbesiyle hücumla kalktığı ifadesi, v. 465a, hattâ II. Bayezid devri için bile doğru olarak kabul edilemez.)

Tüfek meselesine gelince, Ducas (Bonn tabı, s. 211) birinci Belgrad muhasarasında (1440) Macarların kullandığı bu silâh karşısında Osmanlıların bir hayli zâyîat verdiğini kayd ederek ondan yeni bir silâh gibi bahsetmekte, uzun uzadıya tarifini yapmaktadır. Aynı müverrih başka bir yerde (s. 266) Türklerin evvelâ İstanbul muhasarası sırasında tüfegi kullandıklarını işaret eder. Pek muhtemel olarak Osmanlı sahasında Tüfek ilk defa bu tarihte dikkati çekmiştir. *Gazavâtnâme* (varak 20 b) de 1443 İzladi cenginde, 1444 de Varna muharebesinde ve Niğbolu müdafaasında topla beraber tüfek de zikredilmiştir (*Tüfek* kelimesinin *Divânu Lugât it-Türk*'de rastlanan türkçe *tüwek*'den geldiği hakkında I. Mélikoff - Sayar'ın notu, Wittek, s. 143). Resmî bir mektup kopyası, Osmanlıların 1444 de tüfegi tanı-

dıklarını teyit etmektedir. II. Mehmed, ilk culusunda (1444) Karaman-oglu İbrahim beye gönderdiği Varna fetihnâmesinde, babasının İstanbul boğazından geçişini anlatırken (Ferîdun beğ, 1, s. 234) der ki: لشکر و طوب و بنادق فرستاده بودیم از جانبین بضر طوب و بنادق و سهام صائب ان ملاعین را از روی دریا دور کرده (Murad'ın bu geçişi hakkında bak, H. İ., *Fatih devri*, 72), *Gazavât-nâme*'ye göre bu geçişe mâni olmak isteyen Bizans kadırgalarından biri topçu Saruca'nın attığı toplardan batmış, diğeri hasara uğramıştı. Topun sahilden gemilere karşı istimali hakkında bildiğimiz en eski kayıt budur). Yukarıdaki kayıta tüfek istimali meselesi bakımından mühim olan nokta *bunduka*'nın zikridir. *Bundûk*, *bundûka* (cem'i *benâdik*), D. A. tarafından güzel bir şekilde gösterildiği gibi (s. 59-61), tüfek karşılığı kullanılmaktadır. Bu kayıtlara dayanarak diyebiliriz ki, 1444 e doğru Osmanlılar tüfeği ordularına kabul etmişlerdir. Oruc'a göre (60, 122) II. Murad, 1448 de Kosova meydan muharebesine "arabasile toplanile *tüfeklerle* demir şişlü kalkanlar"la gitmiş "arabaların ve yeniçerisin ve topun ve *tüfeğin* ve şişlü kalkanlar önüne dizdirip kal'a misâl önünü ve ardını berkidüb "(Oruc, 63, karşıla, Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ertaylan neşri, s. 114) galebe çalmıştır. Burada Osmanlıların *tabur cengi* tabiyesini tatbik ettiğini ve bu tabiyenin ayrılmaz unsuru olan tüfeği meydan savaşında kullandıkları açıkça görülmektedir. Tüfek Osmanlılar tarafından kale müdafaasında da kullanılmıştır. H. 859 (M. 1455) tarihli bir Vilk-eli defterine göre (Başbakanlık Arşivi, tapu defteri no. 2 mükerrer) aynı tarihte fethedilmiş olan Nova berda (Novo Brdo) kalesinde 3 büyük top, 5 Braku(?) top, 55 *tüfek* mevcuddu (ayrıca 80 Ungurus aşığı, 30 Türki aşık, 30 zenberek, üç sandık zenberek oku vesaire). Kalede topçu, tüfekçi ve zenberekçi olarak on bir kişi vardı, Bunlardan yalnız biri müslüman olup diğerleri hıristiyan Sırlardı. Burada ateşli silâhların fetihten sonra mürettebatı ile birlikte ibka edildiği muhakkaktır (karşıla, H. İ. *Fatih devri*, s. 166-184). Keza Bosna'da fetihten sonra bir çok kalelerde topçuluk ve zenberekçilik yerli hıristiyanlar elinde bırakılmıştır (*Fatih devri* I, s. 154). 1468 tarihli Branîçeva defterine göre (*Fatih devri*, I, s. 155) Güğercinlik (Golumbac) kalesinde 10 tüfekçi hepsi ulûfeli hıristiyan askerlerdir. 1455 tarihli Vilk-eli defterine göre Nevaberda kalesine ayrıca 10 tüfekçi yeniçeri konmuştur. (« جماعت یکچریان تو فکجیان »)

Kritovoulos'a göre (Ch. T. Riggs tercümesi, Princeton 1954, s. 68, Karolide terc. TOEM ilâve, s. 78) İstanbul muhasarasında tüfekçi piyâdeler taaruza iştirak etmişlerdir. Kâşifi, *Gazânâme-i Rûm* adlı altında yazdığı ve galiba Fatih'e ikinci culûsundan (1451) kısa zaman sonra takdim ettiği eserde (bak. A. Erzi, *Bulleten* sayı 56, 1950, s. 596-598) şu beyitte tüfekten bahseder:

بقزدیر و اسرب مس آمیختند
وزان جمله رعد تفک ریختند

1464 Yayıçe (Yaitse) muhasarasında Fatih, toplanile kalede rahneler açtıktan sonra yaptığı taarruzda "bilhassa tüfekçiler"i hücumla kaldırdı (Kritovoulos, 200). 1470 Agriboz muhasarasında kaleye karşı top, nef (burada herhalde Memlûklarde bu devirde kullanıldığı manada, yani top demek değil, yunan-ateşi manasına olmalı), zenberek ve tüfek kullanıldı (Fetihnâme, İ. Saip yazma, no. 305 « از دریا و کنار تمیبه طوب و تفک و تهمیه نطق و زنگ کرد »). İskenderiye fetihnâmesinde keza kalenin top, *tüfek* ve zenberekle döğüldüğü belirtilmiştir (bu

fetihnâme DTCF kütüphanesi, Saip yazma. 305). Uzun Hasan'a karşı yapılan seferde (1473) bir fetihnâmede Yeniçeriler hakkında (Topkapı sarayı arşivi, E. 9196) geçen şu ifade dikkate değer: «فرقة برق انداز و فرقة توفق انداز و فرقة چرخ انداز و فرقة رعد انداز و فرقة ناولك انداز فرقة بحش انداز و فرقة تير انداز و فرقة رويين فر» Burada *berk-endâz*, توفق (Tüfek ?) -endâz, ra'd-endâz fıkraları, yeniçeriler arasında ateşli silahlar kullanan ortalara ait olmalıdır. Top için Memlûklerde ra'd ve sâika kelimeleri zaman zaman kullanılmıştır (D. A. s. 17-18). Nitekim Fatih Mehmed, Mısır Sultanına gönderdiği İstanbul fetihnâmesinde (Ferîdün beğ, I, 237):

«اسلحة يعتمد عليها من البرق والرعد والمنجيق»

«موازی ده هزار یتکیچری درپیش صف استاده هر کدام تفنگی 1473 de Ahsen'üt-tevârih'e göre در دست و خربة تیر داشتند»

Netice itibarile, tüfeğin 1440-1443 yıllarına doğru Osmanlı ordusuna kabul edildiği, Fatih devrinde orduda tüfekçi bir fırka bulunduğu ve harplerde kale müdahasında veya taarruzunda olduğu gibi meydan muharabelerinde de bu silâhın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Macarlarla ve Sırplarla yapılan temaslar ateşli silâhların alınmasında mühim rol oynamış görünmektedir.

H. İNALCIK

J. C. Hurewitz: *Diplomacy in the Near and Middle East, a documentary record*, vol. I, 1535-1914; vol. II, 1914-1956, Princeton 1956 (D. van Nostrand Company).

Yakın-Şark'la Amerika'nın alâka ve münasebetinin II. Dünya harbinden sonra ziyadesile artmış bulunması, bu memlekette, Yakın-Şark tarihi il' alâkadar müesseselerin ve yayınların büyük ölçüde artması neticesini vermiştir. Columbia Üniversitesinde (New York) *Near and Middle East Institute* profesörlerinden J. C. Hurewitz, bölgenin yakın tarihi üzerinde esaslı neşriyatı ile temayüz etmiş olup yayınlamış bulunduğu bu eser, Türkiye tarihile uğraşanlar için hususî bir ehemmiyet taşımaktadır. Prof. Hurewitz bu eserde, 1535-1956 yılları arasında Yakın-Şark tarihinin mühim diplomatik vesikalarını bu iki ciltte toplamağa çalışmıştır. Vesikaların seçilişinde, bugünkü beynelmilel netice ve inkişafın esas alınmış olduğunu kaydetmek lâzımdır. Bu sebeple Yakın-Şark'ta milletlerarası diplomasi tarihile ilgili olanlar için eser, mühim bir kaynak teşkil etmektedir. Baron I. de Testa ve G. Noradounghian'ın koleksiyonlarından bunun mühim bir farkı, bugün Yakın-Şark'ı ilgilendiren büyük meselelere ait en mühim vesikaları günümüze kadar getirmiş olmasıdır. Meselâ Kıbrıs Meselesine, Yakın-Şark petrolleri, yabancı imtiyazları, Boğazlar, Süveyş Kanalı, Filistin meselesi, Arap devletlerinin doğuşuna ait vesikalar dikkatle seçilmiş ve bir araya toplanmıştır.

Prof. Hurewitz, alâkasını yalnız Yakın-Şark üzerinde toplamış bulduğundan Osmanlı İmparatorluğu'na ait vesikalarda Balkanlara ait kısımlar alınmamış, bu esas bazan maddelere de tatbik olunmuştur. Bu, tabii, daha geniş araştırmalar için eserin kullanılma sahasını daraltmış bulunmaktadır. Fakat eserin esas gayesini hakkile gerçekleştirmiş olduğuna işaret etmek lâzımdır.

Vesikaların İngilizce tercümelere en salâhiyetli kaynaklardan alınmıştır. Her vesikanın başına ilâve edilmiş olan tarihî hulâsa ve açıklamalarla belli başlı eserlerin bibliyografyası eserin değerini arttırmakta, derinleşmek isteyenlere yardım etmektedir.

H. İNALCIK